

УДК 821.811.161.2-1.09(092).131.14

**ПРИТЧЕВІСТЬ У ПОЕЗІЇ ДИСИДЕНТІВ І ГЕРМЕТИСТІВ
(НА ПРИКЛАДІ ЛІРИКИ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА ТА
ВАСИЛЯ ГЕРАСИМ'ЮКА)**

**PARABLES IN THE POETRY OF DISSENTERS AND HERMETISTS
(USING THE LYRICS OF TARAS MELNYCHUK AND
VASYL HERASYMUK)**

Зелененька І.А.,

orcid.org/0000-0002-3031-775X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

У сучасному українському літературознавстві актуалізуються проблеми генераційних діалогів і конфліктів, спадковості й перервності літературного процесу в Україні підсоветській та незалежній, а також питання відновлення автентичності, оригінальності ліричного письма, особливості поколіннєвих переживань. Зацікавлення науковців-сучасників становить проектування кодування образів та символів у ліриці учасників опору, зокрема, в'язнів сумління (дисидентів) і герметистів, представників двох форм інакомислення — відкритої та прихованої. Моделювання історії та дійсності у творчості Тараса Мельничука й Василя Герасим'юка, двох поетів із Гуцульщини, досі видається екзотичним, оскільки воно не декларує жодного явища, а переповідає як одивнену яву, як фатум, як мольфарство, як спадкості, як винятковість і щось вельми звичне водночас.

Образність поезії кількох поколінь, зокрема, дисидентів і герметистів, котра відчутно вирізнялася з-посеред масиву поезії другої половини ХХ століття своєю казково-притчевою образністю, застановила осердя літератури руху опору, вдало охарактеризована, але не кваліфікована за сучасними джерелами. Вельми цікавим у цьому сенсі є проектування символів і кодів на основі метафоричного

опрацювання етніки (почасти — реліктової). Лірика в'язнів сумління й герметистів — це, власне, демонстрація відкритої (екстравертної) та прихованої (інтравертної) форм опору режиму — через притчу, казку, міф. Національна культура, явлена двома поетами у віршах, є споглядальною частиною їхньої європейськості, а тому втілена і в образах-домінантах, і в поясненнях, дещо схожих на екзегезу, витворює цілком андеграундну притчевість. Тарас Мельничук і Василь Герасим'юк — це два гуцульські поети, які не просто запропонували читачам моделювання реальності на основі її екзотизації, а імплементувати як інструментарій боротьби проти тоталітаризму етнокоди, власне дивацтво й мольфарство, у формах авторських стоїчних позицій, а не лише задля вираження краси Карпат і Гуцульщини.

Ключові слова: лірика, дисиденти, герметична поезія, символ, метафора, притча, казка.

In modern Ukrainian literary studies, the problems of generational dialogues and conflicts, the heredity and discontinuity of the literary process in Soviet and independent Ukraine, as well as the restoration of the authenticity and originality of lyrical writing, the peculiarities of generational experiences, are actualized. Scientists are interested in designing the encoding of images and symbols in the lyrics of resistance members, in particular, dissidents and hermeticists, representatives of two forms of dissent — open and hidden. The modelling of history and reality in the work of Taras Melnychuk and Vasyl Herasymiuk, two poets from the Hutsul Region, still seems exotic, as it does not declare any phenomenon, but retells it as a strange phenomenon, as a fate, as a molfarism, as hereditary, as exceptional and usual at the same time.

The core of the resistance literature was the imagery of the poetry of several generations, in particular dissidents and hermetists, which stood out from the mass of poetry of the second half of the 20th century with its fairy-tale and parable imagery. This literature of the resistance movement is well characterized, but not qualified by modern sources. Very interesting in this sense is the design of symbols and codes based on the metaphorical processing of ethnicity (partially relict). The lyrics of dissidents and hermeticists are, in fact, a demonstration of open (extroverted) and hidden (introverted) forms of resistance to the regime — through a parable, a fairy tale, a myth. The national culture revealed by the two poets in

the poems is a contemplative part of their Europeaness, and therefore embodied both in dominant images and in explanations somewhat similar to exegesis, creating a completely underground allegory. Taras Melnychuk and Vasyl Herasymiuk are two Hutsul poets who not only offered readers to model reality based on its exoticization, but also to implement ethnocodes, oddities and molfarism as a tool to fight against totalitarianism. This is a manifestation of the form of the authors' stoic positions, and is not only perceived as an expression of the beauty of the Carpathians and the Hutsul region.

Keywords: lyrics, dissidents, hermetic poetry, symbol, metaphor, parable, fairy tale.

Постановка проблеми. Українська поезія останньої третини ХХ ст., зламу ХХ — ХХІ ст. бачиться як форма ліквідації тоталітарної (колоніальної) та посттоталітарної (постколоніальної) травм. Упродовж 70-80-х років поети, затиснені в лещата соцреалістичної критики, чинили так званий «тихий» спротив, орієнтуючись на творчість в'язнів сумління (дисидентів), у якій домінувала екзистенційна інтерпретація дійсності — екзистенційність виявилася близькою та зрозумілою для герметистів, насамперед через символічне волевиявлення й образну свободу, а також на основі міфологічної спрямованості художнього мислення, вектором якої був високодраматичний парадокс між омріяною Україною і реальністю СРСР та екзотичність бачення реліктової українки в неповторних комбінаціях притчевості й казковості, апокрифічності й міфологізації.

Для поетів-вісімдесятників міф став альтернативою реальності [1, с. 93–102], дев'яностники лише поглибили експеримент навколо екзотизації міфологізованого простору [2, с. 167–172]. Вісімдесятники актуалізували окремі міфи, апокрифи й казки, змішуючи сюжети про руських дохристиянських богів та грецьких богів-олімпійців, версифікуючи навколо діалогу сил, християнського бога з людьми, зокрема, зі смертними героями, із тими, хто кидав виклик обставинам і осягав безсмертя. Концепція сприйняття-спостереження історичної несправедливості щодо українства потребувала ідеї одивнення (очуднення), але без абсолютної гедоністичної прогресії у фіналі, властивої казкам, без баєчної моралізації, адже у 70-80-х роках ХХ століття державність іще не була досягнутою. Тому інтерпретація

притчевості в українській поезії останньої третини ХХ століття то позначена загостреним відмежуванням від патової реальності, то насичена глибокими націоналістичними переживаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художньо-філософську концепцію світогляду в поезії останньої третини ХХ ст. й на початку ХХІ ст. дисидентів і герметистів досліджували Юрій Ковалів [11, с. 81–107], Володимир Моренець [18, с. 166–172.], Тарас Салига [21, с. 123–130], Степан Пушик [19, с. 66–71], Людмила Тарнашинська [22, с. 107–113], Святослав Кут [12, с. 107–111], Ірина Зелененька [8, с. 15–18], [7, с. 38–49], [9, с. 179–182], [10, с. 52–54], Вікторія Ткаченко [9, с. 183–186], [10, с. 54–56], Василь Карп'юк [15, с. 5–9], Мирослав Лаюк [15, с. 10], однак творчі паралелі й перегуки в синтезі дохристиянського та християнського мислення, у міфізації націоцентричного буття як форми стихійної опозиції тоталітарному режиму та його наслідкам, що інтерпретували гуцульські поети, дисидент Тарас Мельничук і герметист Василь Герасим'юк, ще не були предметом широкого літературознавчого аналізу й заслуговують на дискурс.

Постановка завдання. Актуальність теми дослідження ґрунтується на виявленні спільних рис притчового мислення як форм ліричного опору Т. Мельничука й В. Герасим'юка, чи не найяскравіших представників кількох мистецьких генерацій у межах останньої третини ХХ століття й відомих надалі (якщо Василь Герасим'юк продовжив творити в ХХІ столітті, то «Моє ліплення оленя» — посмертне видання неопублікованих віршів Т. Мельничука, що стало своєрідною сенсацією для шанувальників літератури опору). Потреба дослідити притчевість як один зі способів трансляції реліктового світу й опору в собі через ліричність є своєчасною, адже творчість Т. Мельничука й В. Герасим'юка стала своєрідною консеквенцією екзистенційних, екзотичних, ритуальних і герметичних образів, а системний аналіз явища сприятиме розумінню тенденцій у літературі України останньої третини ХХ століття та помежів'я ХХ — ХХІ ст.

Мета розвідки — описати й охарактеризувати основи притчевості як прихованої форми національного спротиву в ліриці двох гуцульських поетів — дисидента Т. Мельничука й герметиста В. Герасим'юка. Завдання, що уможливають реалізацію цієї мети: 1) окреслити особливості притчевості як способу моделювання екзотичного світу у віршах в'язня сумління Т. Мельничука й герметиста

В. Герасим'юка; 2) описати ознаки притчевості, що демонструють дисидентську та герметичну позиції Т. Мельничука й В. Герасим'юка; 3) охарактеризувати образно-символічні форми притч, ритуальні архетипи й міфологеми в них, пов'язані через часопросторові характеристики з реалізацією ідеї реліктової України й екзотичної українки, незнищених, порабованих політичними режимами, але опірних.

Об'єктом дослідження є лірика Т. Мельничука й В. Герасим'юка, що репрезентована конкретними виданнями, які дозволяють вести мову про унікальність притчового мислення як про специфічну художню систему в межах руху опору II половини XX століття й на початку XXI століття. Ідеться про збірки поезії Т. Мельничука — «Із-за ґрат» (1982) [13], «Чага» (1994) [16], «Князь роси» (1990) [14], «Моє ліплення оленя» (2018) [15], а також про збірки віршів В. Герасим'юка — «Смереки» (1982) [5], «Потоки» (1986) [4], «Космацький узір» (1989) [2], «Діти трепети» (1991) [1], «Поет у повітрі» (2002) [3]. Предмет дослідження — образи-міфологеми, що втілюють різноаспектність реалізації авторських моделей буття гуцулів та буття України.

Виклад основного матеріалу. Притчевість — стала ознака балад Івана Драча, сонетів Дмитра Павличка, віршів Ліни Костенко, Романа Лубківського, Ірини Жиленко, Петра Перебийноса, Бориса Нечерди, Петра Скунця, Михайла Каменюка, Тетяни Яковенко, що засвідчила — у II половині XX століття іносказання субметаморфізувалося, домінантою на вимогу часу була езопівська мова, разом із химерністю та герметизмом, що дозволила обійти тоталітарну критику та прихилити схильного до шаблонів постколоніального читача. Притчевість не зникла у період зламу століть, не деформувалася на переході від модернізму до постмодернізму, оскільки іносказання проявилось у формі апеляції до світу, до світової інтелектуальної думки, замаркувало морально-естетичний досвід. Отже, розвиток модерністської притчевості фіксуємо в ліриці відлигівців (шістдесятників), а її редуковану форму — після «застою», на помежів'ї віків.

У 90-х роках XX століття Богдан Рубчак окваліфікував творчість окремих відлигівців та вісімдесятників у бінарних опозиціях — як «народний сюрреалізм» [20, с. 40], як «поезію твердження» [20, с. 53–55], ішлося про поезію Василя Стуса, Павла Мовчана, Василя Голобородька, Миколу Воробйова, Василя Рубана, Грицька Чубая, Віктора Кордуна, Миколи Холодного, Івана Малковича, Наталки Білоцерківець, Олександра

Ірванця, котрі своїми віршами ніби канонізували традиційну українську образність як незаборонену до поетизації в СРСР, але й, разом із тим, вдавалися до фантазмагоризації навколо них, витворюючи притчево-казкові плетива-лабіринти, що мали б відволікти й дезорієнтувати підрежимну псевдокритику. Особливо слушним, у зв'язку з кваліфікаційними міркуваннями Богдана Рубчака, видається його застереження, що небезпека — «заржавілий лом імперіялістичного тероризму» [20, с. 65] — і в'язні сумління, і герметисти за допомогою ліризованої «езопової мови» вдавалися саме до прогностики, апелювали до історичної пам'яті народу та пробуджували державотворчі поривання. Однак Богдан Рубчак не мав на меті аналізувати притчево-казковий масив лірики гуцульських поетів Т. Мельничука й В. Герасим'юка, де форми суджень, що не потребують доведень, і сюрреалістичні образи, насичені Карпатською міфологією, явили особливого ґатунку міфопоетику.

У притчевій ліриці (йдеться про використання у вірші поетики притчі) стихійний поет Т. Мельничук ігнорує традиційну двочленну побудову притчі (виклад — пояснення), уникає повноцінної сюжетної структури, традиційних повчальних висловів, а натомість поєднує в мораліте констатацію та уламок міфу (казки). Такою є поезія «І ось замурували мене живцем у камінь...», де власну притчу поет поєднує з біблійною (євангельською) через образ камінної стіни (моноліт). Можливо, цим поет прагнув підвести читача до непомилково-фатальної християнської концепції страждання і винагороди праведника. Притчева поезія нагадує кондак (поему-гімн літургійного призначення, оповідною основою якої є зображення подій зі Священного Писання), а тому вона не дидактична, а філософсько-психологічна. Розглянемо як ілюстрацію явища фрагмент із притчевої поеми «Неофіти»: «Неофіти ідуть, / Кам'яна їхня путь. / Кам'яна, бо їх бито камінням... / Світ тремтить, наче ртуть: / Неофіти ідуть! / Ідуть і несуть. / Наче рану Христову — Вкраїну» [13, с. 7]. У збірці «Із-за ґрат» є пророчі притчі: «Голубий окоп Європи / Ластівка долонями прикрила. / Поклади, Вкраїно, пучок кропу / Ластівці під крила. / Клала кріп і клала полини, / І сама себе принесла у пілотці, / А коли вернулась із війни — / Ні тобі укропцю, / ані сонця» [13, с. 9]. У камері № 2 міста Косова (із датуванням — 14.02.1979) Тарас Мельничук написав притчеву мініатюру (питома для його лірики форма): «У келих крила опустив, / Побляк, захряс у власнім серці, / Кричать згвалтовані степи, / А він — сміється» [13, с. 10].

Серед притчевих віршів В. Герасим'юка помітне місце займає поезія «Гой» про народного цілителя з косівських Шешорів (зі збірки «Космацький узір») — це варіант ритуальної притчі, у якій зміщені чіткі опозиції «езотеричне — натуралістичне», «фатум — виклик», «магічне — релігійне», натомість культ переплітається зі звичним для горян розумінням життя в Карпатах, адже Гой «змушений відшпигувати все» [2, с. 41]. Знахар-пророк, який іще не може померти, рятує людей від спокус і гріхів, наставляючи за допомогою фольклорної манери: «... повтирайся, шмарку: / ти вже ногою там, хоч друга — тут» [2, с. 41], «До нього жінка йшла і пів приносу / сховала в лісі — розтягнули пси» [2, с. 41], «Він завернув її, стару і босу, / з порога: половину донеси...» [2, с. 41].

У збірці Т. Мельничука «Чага» помітна притчева параболічність (відображення дійсності через розкриття філософських релігійних, моральних концепцій, де конкретика підсилена афористичністю); у циклі з восьми притч «Вільні вірші» образ «Слово-Лисичка» («Йде Слово-Лисичка...») [16, с. 46] є притчею в собі, що параболічно транслює ідею свободи в доступній алегоричній формі, у коливанні від образу «вільні вірші» до згаданого Волта Вітмена, який «любив вишні» й навспак до образу вбитого поета й «шухлядних» віршів, підсиленням параболи є епіфора — «Уїтменові вишні» [16, с. 44].

У Василя Герасим'юка є поезія «Марю лиш вогневим блискавки списом» (збірка «Поет у повітрі»), перша частина якої є водночас візією, медитацією та молитвою, що балансує на межі дохристиянського ритуалу й християнського одивнення: «Марю лиш вогневим блискавки списом, / в голову темну мою не вцілив грім. / Ти поруч поник — мукою впився. / Ти пригадай мене в царстві своїм. / Тільки тут і тепер — вперше над твердю — / ти вже не скажеш тим рибалкам: «Ходім». Ділимося, / мовби черствим окрайцем, смертю. Ти пригадай / мене в царстві своїм» [1, с. 64]. Друга частина поглиблює риторичний дискурс навколо спостережень про помежів'я культу й однобожжя, інспірованих навколо новозавітного сюжету про воскресіння Христа й покайного розбійника: «Хто я? Дитя гріха, злого розбою? / Кров невинна кричить. Попіл і дим. / А помираю тут. Поруч з тобою. / Ти пригадай мене в царстві своїм. / Ми на хрестах. Ми не діждали дива. / Між розбійників — Бог — між мною і тим зліва. / Чаша Твоя, Спасителю, зліва. / Ти пригадай мене в царстві своїм» [1, с. 64].

Притчеві образи допомагають створювати нові картини, іноді у тяглість від тексту й до тексту, нестійкі у своїх зв'язках (якщо розглядати етапи й межі формування авторської системи образів). У ліриці Т. Мельничука притчевих образів чи не найбільше серед комплексу фольклорних, релігійних та історичних, у ліриці В. Герасим'юка — серед комплексу міфологічних, ритуальних, магічних. Притчеві образи — це образи-алегорії, образи-ідеї, образи-архетипи, образи-символи, що в смислових зв'язках формують асоціативне поле життєвих аналогій, зіставлень, протиставлень, паралелей, виростаючи до характеру народних оповідок, — тобто до параболічного розуміння естетичної суті явища.

У притчевій присвяті живописцеві Романові Безпалківу, одному з фундаторів українського алегоричного живопису II половини XX ст., під назвою «Я змалку боявся поганого ока...» В. Герасим'юк наслідує зображальну манеру психологічного заглиблення в постать і в простір навколо неї, наближений до реалій, із розмитими лініями окремих об'єктів, саме так, як художник передає стан внутрішнього бачення з аналітичною основою — від дорослості до дитинства: «Заплющую очі в дитинстві. / Хати і церкви / темніють зі мною і кожна — / у хмарі — / на зламі. // Останньою стонкне / перервана тінь голови. / Залишиться погляд, / й дитина зомліє на храмі» [6, с. 176]. Цікаво, що дидактичний потенціал притчі є передвізійним: «Ми завше беззахисні в сьйві, / а віра в обман / спасенний / у ловах зі смертю / одвіку несхибна...» [6, с. 176]. Серед імпрези львівського художника Романа Безпалківа є чимало робіт, створених на основі вподобань у світовій літературній класиці, серед творів модерну, на основі читання тих підсоветських творів, у яких можна було помітити модерністські прийоми: «Дитинство» Райнера Марії Рільке, «Родина щіткарів» Мирослава Ірчана, «Зелені млини» Василя Земляка, «День для прийдешнього» Павла Загребельного, «Гомоніла Україна» Петра Панча, «На дні місячної криниці» Івана Драча, графічні роботи до збірок Василя Герасим'юка (зокрема, до дебютної збірки «Смереки», 1982).

Життя і смерть, як ерос і танатос, — проблеми, що пояснюють одвічність людських цінностей, ретранслюють естетичне й потворне, залишають фоновими провідні ідеї II половини XX століття — інтернаціональний гуманізм, концепцію НТР та художню візію нового українця. Навіть окремий образ у вірші набуває притчевості — «скіф на бульдозері» (Т. Мельничук), «повітря сходить з ума» (В. Герасим'юк). Отже, лірика Т. Мельничука й В. Герасим'юка, як

лірика дисидента і герметиста, поставала в обхід тоталітарної дійсності, функціонувала як протест проти режиму, балансувала у протиставній до безликості формі — у закоріненості в етніку. Тому притчевість поезії майстрів сприймається як форма опору, ідентифікована через аналіз еклектичного й цілісного образно-символічного ладу, метафоричного кодування й позірнього декодування смислів як забавки, ритуалізації та міфохристиянського мислення, риторичної відкритості й мозаїчної екзистенційності. Це дозволило письменникам зберігати власну самість, ідентичність під пресингом вульгарної режимної критики й не втрачати переконливості письма уже поза нею.

Висновки. У притчевій ліриці Тараса Мельничука й Василя Герасим'юка в алегоричному контексті й поза іносказанням окреслено проблемний глобалізм як перехідний чи й кризовий, нетривкий у порівнянні з реліктовою філософією народу, зокрема, гуцулів як такої етнічної групи, котра максимально зберегла світоглядні надбання та культурних досвід поколінь, що не продисонували на тлі християнізації, а розвинулися паралельно й не занепадають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасим'юк В. Діти трепети. Київ : Молодь, 1991. 126 с.
2. Герасим'юк В. Космацький узір. Київ : Рад. письменник, 1989. 135 с.
3. Герасим'юк В. Поет у повітрі. Вірші і поеми. Львів : Кальварія, 2002. 144 с.
4. Герасим'юк В. Потоки. Київ : Молодь, 1986. 119 с.
5. Герасим'юк В. Смереки. Київ : Молодь, 1982. 87 с.
6. Дзюба І. ...І є такий поет : передмова. *Герасим'юк В. Була така земля : Вибране*. Дзюба І. Київ : Факт, 2003. С. 7–20.
7. Зелененька І. Рецепт «Тіней забутих предків» Михайла Коцюбинського в ліриці Тараса Мельничука й Василя Герасим'юка. *Літературознавчі студії: Збірник наукових праць. Випуск 17*. Вінниця : «ТВОРИ», 2023. С. 38–49.
8. Зелененька І., Ткаченко В. Сюжетні особливості поезії руху опору другої половини ХХ століття в Україні (на прикладі лірики дисидента Тараса Мельничука). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2023. № 7. С. 52–56.

9. Зелененька І. «Чий це ілюзії стенають плечима, якого народу...» : Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця : «Едельвейс і К», 2008. 152 с.
10. Зелененька І., Ткаченко В. Етнокультурні коди в українській поезії доби реакції: від дисидентів до герметистів, від Тараса Мельничука до Василя Герасим'юка. *Філологічна освіта і наука: трансформація та сучасні вектори розвитку: наукова монографія*. Рига, Латвія : «Baltija Publisching», 2023. С. 179–193.
11. Ковалів Ю. З одного джерела. *Діалектика художнього пошуку. Літературний процес 60–80-х рр.* / авт. кол. Агеєва В., Бойко Л., Вакуленко Д., Дончик В. та ін. Київ : Наукова думка, 1989. С. 81–107.
12. Кут С. Поетична воля, або Апперцепція підрубаної вишні (До питання про світогляд Т. Мельничука). *Прообраз : Літературно-мистецький альманах*. Івано-Франківськ : Плай. 1998. Вип. І. С. 107–111.
13. Мельничук Т. Із-за ґрат : Поезії. Передм. О. Зінкевича. Балтимор : Торонто : Смолоскип. Імені В. Симоненка. 1982. 130 с.
14. Мельничук Т. Князь роси : Поезії. М. Жулинський. Князь роси : передмова. Київ : Молодь, 1990. 152 с.
15. Мельничук Т. Моє ліплення оленя: поезія. Передм. В. Карпюка, М. Лаюка. Брустурів : Дискурсус, 2018. 128 с.
16. Мельничук Т. Чага : Поезії. Передм. Я. Дорошенка. Коломия : Вік, 1994. 176 с.
17. Моклиця М. Український модернізм у європейському вимірі. *Волинь філологічна : текст і контекст*. Луцьк : Вежа, 2008. Вип. 6. Ч. 1. С. 93–102.
18. Моренець В. Прощання з ідеологічною вічністю: поезія 80–90-х р. *Березіль*. 1997. № 1–2. С. 166–172.
19. Пушик С. Доля поета : Маловідоме з життєпису Т. Мельничука. Листи Тараса Мельничука до С. Пушика, П. Добрянського, ненадруковані вірші Тараса Мельничука. *Березіль*. 2003. № 1–2. С. 66–71.
20. Рубчак Б. Бо в нас немає часу. *Сучасність*. 1990. № 11. С. 40.
21. Салига Т. Між традицією і модерном (Штрихи до портрета Василя Герасим'юка). *Дзвін*. 1996. № 9. С. 123–130.
22. Тарнашинська Л. Василь Герасим'юк: «Найдовша дорога...», або Хоча все мало би бути навпаки. Закон піраміди : Діалоги про літературу. Київ : Унів. вид.-во «Пульсари», 2001. С. 107–113.